

ИСЛОМ ОЛАМИ ВА МОВАРОУННАХРНИНГ XIII-XIV АСРЛАРДАГИ СИЁСИЙ-МАДАНИЙ АҲВОЛИ

Насруллаев Нейматулло Ҳикматуллаевич

Доцент, Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси, (DSc)

Аннотация: Ушбу мақола XIII-XIV асрларда Ислом олами ва хусусан Мовароуннахрнинг сиёсий, ижтимоий ва маданий вазиятини тадқиқ қилади. Аббосийлар халифалигининг заифлашуви, Хоразмшоҳлар давлатининг мўғуллар томонидан забт этилиши ва бу даврдаги илмий-маданий ривожланиш масалалари таҳлил қилинади. Мақолада муҳим тарихий манбалар ва уларнинг тадқиқотдаги аҳамияти кўрсатиб ўтилган. APA 7th форматида манбалар рўйхати ва ички иқтибослар келтирилган.

Кириш

Ислом олами ўрта асрларда катта географик ҳудудларни қамраб олган бўлиб, шарқда Хитойдан бошлаб, ғарбда Андалусгача, шимолда Европа ва жанубда Африка ўлкаларгача чўзилган эди. Ушбу даврда Ислом олами турли сиёсий ва маданий ўзгаришларга дуч келиб, бир қанча мустақил амирликларга бўлинди. Мовароуннахр эса Хоразмшоҳлар давлати ва унинг мўғуллар томонидан босиб олинishi билан муҳим тарихий босқични бошдан кечирди. Бу мақолада ушбу даврнинг асосий сиёсий воқеалари ва маданий-илмий ривожланиши тадқиқ этилади.

Ислом олами ва унинг сиёсий таркиби

XIII аср бошларида Аббосийлар халифалиги фақат Ироқ ва унинг атрофида ўз нуфузини сақлаб қолди (Ibn al-Athir, 1233/2006). Қўшни минтақалар номигагина халифаликка бўйсуниб, амалда мустақил амирликларга айланди. Муаррих Абу Абдуллоҳ аш-Шоший (XIII аср) Ислом оламини шартли равишда етти қисмга бўлиб, уларнинг ҳар бирининг ўзига хос хусусиятларини таъкидлайди (Ash-Shoshi, XIII asr, cited in Juvayni, 1260/2005).

1. **Аббосийлар халифалиги:** Ироқ марказли бу давлат XIII асрда заифлашиб, ўз нуфузини йўқотди.
2. **Миср, Шом, Ҳижоз ва Яман:** Айюбийлар томонидан бошқарилган бу минтақа Салоҳиддин Айюбийнинг ғалабалари билан мустаҳкамланган бўлса-да, ички низолар туфайли парчаланди (Ibn Kathir, 1373/2008).
3. **Мағриб ва Андалус:** Муваҳхидлар давлати 1212 йилдаги “Ал-Азоб” жангида маглубиятга учраб, Андалус, Африка ва Мағрибга бўлинди (Juvayni, 1260/2005).
4. **Хоразмшоҳлар давлати:** Ўрта Осиё, Хитой ва Эроннинг катта қисмини қамраб олган бу давлат мўғуллар босқинига қадар муҳим сиёсий куч эди (Nasawi, XIII asr/2010).
5. **Ҳиндистон:** Гурийлар томонидан бошқарилган бу минтақа Хоразм билан доимий низоларда эди.
6. **Форс юрти:** Исмоилийлар назоратидаги бу минтақа Аббосийлар ва Хоразмдан мустақил эди.
7. **Анадолу:** Салжуқийлар бошқарувидаги бу минтақа Византия билан ёнма-ён жойлашиб, муҳим сиёсий мавқега эга эди (Rashiduddin, 1318/1998).

Мовароуннахр ва Хоразмшоҳлар давлати

Мовароуннахрда Хоразмшоҳлар давлати “Шарқ уйғониш” даври сифатида муҳим маданий ва илмий ривожланишга эришди. Хоразмшоҳлар илм-фан ва маданият ривожига катта эътибор бериб, мадрасаларда диний ва дунёвий илмларни ўқитишни йўлга қўйди (Buriev, 2005). Ушбу даврда шаҳарсозлик, хунармандчилик ва савдо ривожланиб, Бухоро ва Самарқанд каби шаҳарлар муҳим маданий марказларга айланди.

Бироқ, 1220 йилда Чингизхон бошчилигидаги мўғуллар Бухорога бостириб кириб, шаҳарни вайрон қилди. Ибн Касир (1373/2008) Бухородаги қирғинларни тасвирлаб, мўғулларнинг шаҳар аҳлига қарши қатлиомлари ва вайронкорликларини қайд этади. Рашидуддин Фазлуллоҳ (1318/1998) эса Бухорода 30,000 дан ортиқ одам

қатл этилганини хабар қилади. Бу босқин Хоразмшоҳлар давлатининг барҳам топишига олиб келди.

Мўғуллар босқини ва унинг оқибатлари

Мўғуллар босқини Мовароуннаҳрда катта ижтимоий-иқтисодий ва маданий таназзулга сабаб бўлди. Жувайний (1260/2005) ва Рашидуддин (1318/1998) каби муаррихлар мўғулларнинг талончилик ва қатлиомларини батафсил тасвирлайди. Бу даврда Бухоро, Самарқанд, Ўтрор ва Хўжанд каби шаҳарлар вайрон қилинди. Мовароуннаҳрнинг илмий-маданий марказлари зарар кўрди, бироқ маҳаллий уламолар ва зиёлилар бу вазиятдан чиқиш йўллариини излади.

XIV аср бошларида Чигатой улусида Кебекхон (ваф. 1326) даврида савдо, қурилиш ва илм-фан бирмунча жонланди (Qazwini, 1330/2007). Бу даврда Нажмиддин Кубро (ваф. 1221) каби мутасаввиф олимлар халқни маънавий жиҳатдан бирлаштиришга хизмат қилди (Buriev, 2005). Тасаввуф таълимоти мўғул хонларининг баъзиларини исломга жалб қилишда муҳим рол ўйнади.

Бухоро илмий муҳити

Бухоро XIII-XIV асрларда ҳанафий фикҳининг муҳим маркази сифатида шуҳрат қозонди. Абу Ҳафс Кабир томонидан асос солинган фикҳ ва ҳадис мактаблари дунёнинг турли бурчакларидан талабаларни жалб қилди (Jumanazarov, 2010). Масъудия ва Хония мадрасалари мўғуллар босқинидан кейин илмий ҳаётни қайта жонлантиришда муҳим рол ўйнади.

Убайдуллоҳ ибн Масъуд Садруш-шариа (ваф. 1346) бу даврнинг етакчи фақиҳларидан бири бўлиб, унинг “Мухтасарул-Викоя” ва “Тавзиҳ” асарлари ҳанафий фикҳида муҳим ўрин тутди (Al-Qurashi, 1375/2015). Бухоро мадрасаларидаги кутубхоналарда ушбу асарлар ва бошқа муҳим китоблар сақланиб, талабалар учун фойдаланилди (Erkinov et al., 2009).

Хулоса

XIII-XIV асрлар Мовароуннаҳр ва Ислом олами учун мураккаб ва ўзгаришларга бой давр бўлди. Мўғуллар босқини минтақада катта вайронкорликларга сабаб бўлса-

да, маҳаллий уламолар ва зиёлилар илмий-маданий меросни сақлаб қолишга муваффақ бўлди. Хоразмшоҳлар давлати ва Бухоро мадрасалари минтақанинг маданий-илмий ривожига катта ҳисса қўшди. Келгуси тадқиқотлар ушбу даврнинг ноёб қўлёзмалари ва манбаларини янада чуқур ўрганишга қаратилиши лозим.

Манбалар

1. Al-Qurashi, A. (2015). *Al-Jawahir al-mudiyya fi tabaqat al-hanafiyya*. (Original work published 1375). Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
2. Buriev, O. (2005). *Zafarnoma muqaddimasi*. Tashkent: Sharq Nashriyoti.
3. Erkinov, A., Polvonov, N., & Aminov, H. (2009). *Muhammad Rahimxon II saroy kutubxonasi fehrisi*. Tashkent: Alisher Navoiy Nomidagi Milliy Kutubxona.
4. Ibn al-Athir, I. (2006). *Al-Kamil fi al-tarikh*. (Original work published 1233). Beirut: Dar Sader.
5. Ibn Kathir, I. (2008). *Al-Bidaya wa al-nihaya*. (Original work published 1373). Cairo: Dar al-Hadith.
6. Jumanazarov, A. (2010). *Buxoro ta'lim tizimi tarixi*. Tashkent: Akademnashr.
7. Juvayni, M. (2005). *Tarikh-i jahankusha*. (Original work published 1260). Tehran: Nashr-e Daneshgahi.
8. Nasawi, S. M. (2010). *Sirat us-sultan Jalaluddin Mengburni*. (Original work published XIII century). Cairo: Maktabat al-Thaqafa.
9. Qazwini, H. (2007). *Nuzhat ul-qulub*. (Original work published 1330). Tehran: Nashr-e Markaz.
10. Rashiduddin Fazlullah. (1998). *Jami' al-tawarikh*. (Original work published 1318). Tehran: Miras-e Maktub.